

Maria Radziszewska

Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie*

E-mail: maria.radziszewska@uwm.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0572-7631

Z dziejów prywatnej powszechnej szkoły polskiej w Lupeni / Școala Primară Particulară Polonă (1929–1948)**

Summary

THE POLISH SCHOOL IN LUPENI / ȘCOALA PRIMARĂ PARTICULARĂ POLONĂ (1929–1948)**

The private Polish elementary school in Lupeni was founded in 1929 based on the Romanian Private Learning Act of 1925 permitting the organisation of minority schools. It was created in a magyarised and romanised environment and dealt with the education of Polish miners' children. Wilhelm Zöller became the organiser and the first teacher of the school on behalf of the Polish School Motherland in Romania. After two years of operation, the school came under the patronage of the Polish School Association in Romania. Under his tutelage in the 1936/1937 school year, the school became public and its rank in the local community increased. It was also active during the World War II. With the consent of the Romanian Minister of Education, in 1946 it became a Polish public school consisting of 7 classes. It was supported by the "Polish House in Romania" Association. This school was the only Polish school in Transylvania that existed the longest in this part of Romania. When the Polish miners and teachers left Poland in 1948, the school was liquidated.

Key words: Polish elementary school, Polish School Association in Romania, Lupeni, Transylvania, Wilhelm Zöller

red. Paulina Marchlik

* ul. Żołnierska 14, 10-561 Olsztyn

** Finansowanie: Uniwersytet Warszawski

Wprowadzenie

Dzieje szkolnictwa polskiego w Rumunii są problemem obszernym i interesującym, jednak nie doczekały się szczegółowego omówienia naukowego, również w odniesieniu do szkoły polskiej w Lupenach (Lupeny – polska nazwa osady górniczej, rum. Lupeni). Będące przedmiotem rozważań zagadnienie zostało jedynie zasygnalizowane w pracach m.in.: Emila Biedrzyckiego, Witolda Sworakowskiego, Tadeusza Dubiskiego, Albina Kopruckowiaka, Krzysztofa Nowaka i Marii Radziszewskiej. Równie skromny jest stan wiedzy o życiu Polaków w Lupeni.

Celem niniejszego opracowania jest próba zaprezentowania dziejów prywatnej szkoły polskiej w Lupeni w Rumunii w latach 1929–1948, która do tej pory nie była przedmiotem odrębnych zainteresowań badawczych. Cezury czasowe zostały wyodrębnione z uwagi na mające miejsce w tym okresie ukształtowanie się stałej formy pracy wychowawczo-opiekuńczej wśród górniczej mniejszości polskiej w Lupeni. Przerwane one zostały w 1948 r. na skutek repatriacji polskich górników do kraju.

Podstawę źródłową opracowania stanowią zasoby przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie¹ oraz materiały zgromadzone przeze mnie podczas wizyt i staży naukowych w Rumunii w latach 2017–2019.

Polska osada w Lupeni

O polskiej kolonii w Lupeni na terenie Rumunii, można mówić od 1920 r., kiedy to Siedmiogród został przyłączony do Rumunii na mocy traktatu z Węgrami w Trianon (4 czerwca 1920) (Willlaume, 2004, s. 296). Jednak polscy osadnicy osiedlili się w Siedmiogrodzie jeszcze za czasów monarchii austro-węgierskiej. W 1880 r. na terenach doliny rzeki Jiu przepływającej przez Lupeni, odkryto pokłady węgla brunatnego. Ówczesne francusko-niemieckie Towarzystwo Akcyjne zajęło się eksploatacją węgla, równocześnie wysłało werbowników do Małopolski w poszukiwaniu wartościowych górników (Kolonja Polska, AAN, k. 16). W ten sposób robotnicy polscy z okolic Krakowa, Bochni, Tarnowa, Rzeszowa,

¹ Z tego powodu w tekście niniejszego artykułu znajdują się specyficzne odniesienia bibliograficzne dla zbiorów archiwalnych (skrót nazwy dokumentu, skrót nazwy archiwum, nr [sygn.] lub nr [k.] karty), a w bibliografii na końcu szczegółowy opis.

Krosna, Jasła zaczęli przybywać do nowo powstałej kopalni i dali początki miejscowości Lupeni (APT, 1947, s. 6). Pierwszym sprowadzonym Polakiem był niejaki J. Pilarski (ur. 1860) (Kolonja Polska, AAN, k. 16). W 1895 r. rozbudowano kopalnię, poprawiając warunki pracy i zyskując nowych pracowników, w tym również Polaków. W 1905 r. w Lupeni było ponad 600 rodzin polskich, co stanowiło 70% mieszkańców miasteczka. „Górnicy budują sobie domki, tworząc własną dzielnicę – nazwaną przez nich «Galicja» – na pamiątkę dzielnicy skąd pochodzą. Kaplicę, którą wznoszą wspólnie z Węgry, którzy tutaj również w pogoni za chlebem przybywają, nazywają kaplicą św. Barbary” (APT, 1947, s. 7). Na skutek emigracji polskich górników do Stanów Zjednoczonych, w 1914 r. w Lupeni pozostało 350 polskich rodzin. Liczebność polskich osadników w Lupeni zmniejszyła się też w 1921 r., kiedy to pewna część górników wyemigrowała do Brazylii. Pomimo tak liczne go skupiska, Polakom w Lupeni nie udało się zorganizować polskiej placówki oświatowej czy kulturalnej do lat 30. XX w. Zostali poddani bardzo silnemu naciskowi madziaryzującemu, co skutkowało posługiwaniem się w mowie językiem węgierskim. Jedyne ostoją polskości były sprowadzane do Lupeni polskie gazety, jak np. krakowski *Przyjaciel Ludu* (Kolonja Polska, AAN, k. 17).

Po I wojnie światowej Polacy w Lupeni, poza nielicznymi wyjątkami (12 osób), przyjęli obywatelstwo rumuńskie. W przeciwieństwie do Węgrów, Rumuni nie wywierali nacisku wynaradawiającego (Kolonja Polska, AAN, k. 18). Konstytucja z 1923 r. mówiła, że „Królestwo Rumunii jest państwem narodowym jednolitym i niepodzielnym”, które zapewnia wszystkim obywatelom wolność sumienia, pracy, stowarzyszeń czy nauczania (Willaume, 2004, s. 101). Mniejszości narodowe m.in. Niemcy, Żydzi, czy Węgrzy mieli swoich przedstawicieli w parlamencie rumuńskim. Najliczniejsza mniejszość narodowa w Rumunii, jaką stanowili Węgrzy, dążyła do przywrócenia w Siedmiogrodzie stanu sprzed I wojny światowej. Polakom w Lupeni przez okres systemu demokracji parlamentarnej (do 1938 r.) nie udało się zaprowadzić także polskich nabożeństw w kościele parafialnym, zdominowanym przez mniejszość węgierską.

W 1938 r. w Lupeni było 1000 mieszkańców polskiego pochodzenia, stanowiących 250 rodzin. „Ilość Polaków w Lupeni, mimo ustania wszelkiego dopływu sił świeżych, wzrasta skutkiem przyrostu naturalnego. Nie ma małżeństw mieszanych, a jeżeli zdarzają się nieliczne z Węgierkami, to Węgierki się polonizują, a dzieci wychowują w języku i duchu polskim. Skutkiem posiadania obywatelstwa rumuńskiego i utrzymanej do dnia dzisiejszego bezkonkurencyjności w pracy, nie ma w Kolonii bezrobocia” (Kolonja Polska, AAN, k. 19). Jednak sytuacja materialna Polaków, w porównaniu do tej sprzed 1914 r., znacznie

się pogorszyła. „Dlatego rodziny liczniejsze, gdzie poza starymi rodzicami jest i w dodatku 12 dzieci (...) cierpią nędzę, co odbija się bardzo na młodzieży, zwłaszcza szkolnej. (...) Pożywieniem małych dzieci jest zazwyczaj kapusta, bez tłuszczu. W jednej izbie i kuchni ciśnie się niejednokrotnie rodzina złożona z 16-tu członków. Naturalnie i kwestie odzieżowe są w tych warunkach smutne – nie mówiąc o warunkach higienicznych” (Kolonja Polska, AAN, k. 20).

Lupeni usytuowane w południowo-zachodniej Rumunii w powiecie Hunedoara, w paśmie gór Karpat Południowych, w 1941 r. awansowało do rangi miasta. Zamieszkiwało je 12 tys. mieszkańców. Sześć lat później liczba ludności wzrosła do 16 tys. w tym 15% stanowili Polacy oraz nieliczni Czesi (APT, 1947, s. 6). Repatriacja górników do Polski spowodowała spadek ludności w Lupeni. Na początku listopada 1948 r. pozostawało tam ok. 200 Polaków, w tym 60 dzieci w wieku szkolnym (Notatka Saloni, AMSZ, k. 5).

Podstawy organizacyjno-prawne powstania szkoły polskiej w ośrodku górniczym w Lupeni pod patronatem Polskiej Macierzy Szkolnej w Rumunii

W Lupeni do 1928 r. istniały jedynie państwowe szkoły rumuńskie oraz prywatna szkoła węgierska. Sytuacja ta zmieniła się na korzyść szkół polskich z chwilą rozpoczęcia intensywnej akcji propagandowej na prowincji przez Polską Macierz Szkolną w Rumunii z siedzibą w Czerniowcach (PSMwR)². PSMwR wspierała zakładanie prywatnych szkół polskich w Rumunii.

Organizacja prywatnych szkół polskich w Rumunii była możliwa na podstawie Ustawy o nauce prywatnej z 1925 r. Ustawodawca określał szkołę prywatną jako placówkę, do której uczęszcza minimum 10 uczniów na klasę i 20 uczniów na szkołę. Ponadto wprowadził podział prywatnych szkół na: a) ochronki (przedszkola), b) szkoły powszechne i c) szkoły średnie. W przypadku szkół powszechnych zezwalał na prowadzenie szkoły dla dzieci w wieku od 7 do 16 lat,

² Polska Macierz Szkolna w Rumunii (PMSwR) z siedzibą w Czerniowcach to społeczne towarzystwo oświatowe. Powstało 01.11.1927 r., z inicjatywy adwokata dr Grzegorza Szymonowicza. Już w roku szkolnym 1928/29 PSMwR utrzymywała jedno 4-letnie gimnazjum jako szkołę średnią, jedną szkołę zawodową uzupełniającą, 7 szkół powszechnych, a przy nich 3 ochronki i 15 kursów języka polskiego. Z wymienionych form kształcenia korzystało 674 dzieci. Działalność PSMwR była subsydiowana przez polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Przestała istnieć w 1931 r. (Opracowanie wicekonsula, AAN, k 18; Dopierała, 1992, s. 661).

przy jednym nauczycielu w klasach I–IV dla 60 uczniów, zaś w klasach V–VII dla 40 (Dopełnienie do Raportu, AAN, k. 67). Szkołę prywatną mniejszościową mogło, po spełnieniu określonych warunków, założyć zrzeszenie. W chwili wprowadzenia Ustawy w życie, na terenie Siedmiogrodu, a tym samym i w Lupeni, nie było polskiej organizacji, która by miała takie uprawnienia. Dopiero po założeniu PSMwR, zaistniała możliwość zakładania i prowadzenia pod patronatem PSM, prywatnych szkół polskich w Rumunii. Tylko one zapewniały młodzieży polskiej wychowanie w języku, duchu i kulturze polskiej.

W 1928 r. w Lupeni, za sprawą górnika Cypriana Godzika, zostaje nawiązany kontakt z centralą PMSwR. Godzik, któremu wpadła przypadkiem do ręki czerniowiecka *Gazeta Polska*, dowiedział się z niej, „że są możliwości założenia polskiej szkoły mniejszościowej pod warunkiem, że znajdzie się 50 dzieci chętnych do nauki w tym języku” (APT, 1947, s. 7). Jednym z warunków uruchomienia szkoły polskiej było zebranie deklaracji od rodziców, chcących posyłać dzieci do polskiej szkoły. Zauważyć należy, że w tym czasie kolonia polska w Lupeni wykazała obok silnego zmadziaryzowania mowy, „czystość zwyczajów i tradycji polskich oraz duże poczucie patriotyzmu polskiego. Znaczny wpływ wywarła tutaj głęboka religijność górników, którzy, mimo zupełnego braku polskich księży w węgierskich kościołach, śpiewali (...) polskie pieśni kościelne” (Sworakowski, 1931a, s. 68–69). Powyższe przesłanki zadecydowały o wyborze polskiej szkoły przez polskich górników w Lupeni. Kolejnym krokiem było obowiązkowe zgłoszenie zezwolenia na otwarcie polskiej szkoły do Dziennika Ustaw oraz wydelegowanie nauczyciela. Te zadania, jak również utrzymanie szkoły, przejęła na siebie PMSwR. Zgodnie z Ustawą o nauce prywatnej, zgłoszenie do władz rumuńskich o potrzebie organizacji prywatnej szkoły polskiej należało wnieść 8 i pół miesiąca wcześniej. Zatem ze względów formalnych rozpoczęte w 1928 r. działania na rzecz uruchomienia w Lupeni szkoły polskiej, urzeczywistniły się dopiero w następnym roku.

Do realizacji celu powstania prywatnej szkoły polskiej, jakim było głównie nauczanie języka polskiego, należało sprowadzić nauczycieli z Polski. W Lupeni, w środowisku górniczym, nie było żadnych nauczycieli. W tej sytuacji PMSwR skierowała obywatela polskiego Wilhelma Zöllera, w charakterze nauczyciela kontraktowego do organizacji pierwszej prywatnej polskiej szkoły w Lupeni (Zöller, AAN, k. 2). Na miejscu, nie mogąc na razie sprostać wymaganiom rozdziału 5 Ustawy ws. zapewnienia dzieciom i młodzieży polskiej odpowiednich warunków lokalowych (Sworakowski, 1931b, s. 247), Zöller, zdecydował się uruchomić – „[m]imo niezyczliwości ówczesnego proboszcza Węgra Antalffyego” –

(...) kurs języka polskiego przy szkole prywatnej węgierskiej” (Kolonja Polska, AAN, sygn. 22). Następnie przeniósł szkołę do „domu muzycznego” odstąpionego Polakom przez zarząd kopalni. Pomimo niedostatecznej ilości sprzętów szkolnych oraz przyborów i pomocy naukowych, w pierwszym roku szkolnym 1929/30 uruchomiono klasy od I do VI. Pierwszy zapis do szkoły polskiej objął 95 dzieci, w tym 45 dziewcząt. Szkoła przyjęła nazwę Școala Primară Particulară Polonă Polska Macierz Szkolna Lupeni (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/259).

Tak rozpoczęło się funkcjonowanie lubeńskiej prywatnej szkoły polskiej z programem powszechnych szkół państwowych, co miało służyć przygotowaniu dzieci do takiego poziomu, jaki był wymagany przy wstępie do państwowych szkół średnich. Nauka odbywała się w lokalu wynajętym i obejmowała naukę języka ojczystego, historię i geografję Polski, religię oraz przedmioty rumuńskie (język, historia, geografia). Obowiązek wykładania historii, geografii i języka rumuńskiego dotyczył dzieci od klasy III. Rok szkolny rozpoczynał się 15 września i był podzielony na trzy trymestry, z czego pierwszy był najdłuższy i obejmował miesiące wrzesień, październik, listopad i grudzień. System oceniania był liczbowy w skali od 1 (najniższy) do 10 (najwyższy). W szkołach polskich prowadzonych przez PMSwR nauczyciele korzystali z książek z Polski, jak również z wydanego przez PSM elementarza szkolnego (Sworakowski, 1931b, s. 245). Sprawdzeniem stopnia przyswojenia materiału nauczania w szkole polskiej był płatny egzamin roczny z danej klasy, złożony przed specjalnie do tego powołaną komisją. Konsekwencją niezdania egzaminu miało być przeniesienie do szkoły państwowej. W lubeńskiej szkole, jak wynika z analizy katalogów szkolnych, np. w roku szkolnym 1931/32, nie przenoszono uczniów do szkoły rumuńskiej. Osoby, które nie zdały egzaminów rocznych, a w odsetkach było to w klasie I (1,1%), w klasie II (2,6%) i w klasie III (1,5%) zostały pozostawione na powtarzanie klasy. W klasach IV i V wszyscy uczestniczący uczniowie otrzymali promocję do następnej klasy (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/261).

Nauczycielom powszechnej szkoły polskiej, w myśl art. 16 Ustawy, stawiano następujące wymagania tj. posiadanie obywatelstwa polskiego, kwalifikacje odpowiednie dla nauczycieli szkół powszechnych, znajomość języka rumuńskiego (dla obywateli rumuńskich, niekaralność sądowa za czyny hańbiące oraz niebycie wykluczonym ze szkół państwowych. Ponadto nauczyciele musieli posiadać indywidualne zezwolenie nauczania, udzielone przez ministra edukacji na wniosek Rady Stałej przy Ministerstwie Oświaty (Sworakowski, 1931b, s. 244–247). W latach 1929–1931 do pracy w Lupeni powyższe zezwolenia

otrzymali: Zöller, Mieczysław Jaworowski i Leopold Wirth. Wszyscy trzej byli nauczycielami kontraktowymi, delegowanymi i opłacanymi przez PSMwR (Zöller, AAN, sygn. 2; Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/276).

Funkcjonowanie szkoły polskiej w Lupeni pod patronatem Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii

W 1931 r. po likwidacji PSMwR, patronat nad szkołą polską w Lupeni przejął Polski Związek Szkolny w Rumunii (PZSwR)³.

Według danych statystycznych w czerwcu 1932 r. szkoła w Lupeni była jedną z 12 polskich szkół prywatnych prowadzonych przez PZSwR. Ogółem w tych szkołach uczyło się 914 uczniów, z tego 115 w Lupeni. Zatrudniono 32 nauczycieli, w tym troje (Waleria Zielińska (kierownik), Ludwika Stiasny i Zöller) w Lupeni (Wykaz szkół prywatnych, AAN, k. 89). Nauczycielkami były absolwentki Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego Zakładu „SS. Rodziny Marii” w Czerniowcach⁴. Nie posiadały obywatelstwa polskiego i nie miały dostatecznej znajomości języka polskiego, gdyż ten, w seminarium był wykładany tylko 3 godziny tygodniowo. Grono nauczycielskie w szkole w Lupeni uczyło tygodniowo od 33 do 35 godzin. Jedna godzina PZSwR kosztowała 28 lei (Sprawozdanie o szkolnictwie, AAN, k. 9, 17, 31).

W roku szkolnym 1933/34 szkoła osiągnęła pełną organizację, tzn. 7 klas (Polska Szkoła, AAN, sygn. 263). Ze sprawozdania konsula RP Mariana Uzdowskiego wynika, że do szkoły w tym czasie uczęszczało 116 uczniów, w tym

³ Polski Związek Szkolny w Rumunii (PZSwR) z siedzibą w Czerniowcach powstał 27 czerwca 1931 roku w miejsce zlikwidowanej Polskiej Macierzy Szkolnej w Rumunii. Prezesem został dr Aleksander Skibiniewski z Hliboki. Do głównych zadań PZSwR należało zajmowanie się szkolnictwem polskim w Rumunii, oświatą pozaszkolną oraz reprezentowaniem polskich interesów oświatowych wobec władz. Natomiast w gestii oddziałów terenowych PZSwR leżała opieka nad daną szkołą, dbałość o porządek, dostarczenie opału i niezbędnych pomocy szkolnych (Wycinki prasowe: [R.](31.12.1933), AAN, k. 8).

⁴ Podstawą do prowadzenia przez Zgromadzenie zakonne Rodziny Maryi (obecnie Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi) zakładów wychowawczych stał się założony w 1856 r. sierociniec w Petersburgu. Z czasem zakłady wychowawcze rozbudowywano, formując je przy kolejno zakładanych domach zakonnych – w Warszawie (1882), w Dźwiniacze (1883) oraz w Czerniowcach (1884). W czerniowieckim domu siostry założyły zakład wychowawczy, w którym najpierw uruchomiły ochronkę, a następnie internat dla dziewcząt, polską szkołę powszechną oraz seminarium nauczycielskie. http://siostryfranciszanki.pl/o_nas/ [dostęp: 06.04.2020].

64 chłopców i 52 dziewczynki (Sprawozdanie o szkolnictwie, AAN, k. 9). Utrzymująca się przez lata liczba uczniów ponad 100 osób spowodowała przeprowadzkę do nowego lokalu. W 1936 r. szkoła otrzymała „znacznie obszerniejszy budynek, w którym znalazło się miejsce na wielką salę ogólną na odczyty, przedstawienia i zebrania, salę zebrań dla młodzieży i pomieszczenie dla kierownika. Własnymi siłami zbudowali Polacy w sali reprezentacyjnej scenę teatralną” (Kolonja Polska, AAN, k. 22). W ten sposób szkoła polska w Lupeni stała się punktem wyjścia dla różnych form życia kulturalnego i społecznego. Działała tam drużyna harcerska, zespoły sportowe, teatralne.

Za kadencji nowego kierownika, Zöllera, specjalnym zezwoleniem Ministerstwa Oświaty szkoła nabyła prawa publiczne i tym samym jej zarząd, kierownictwo oraz nadzór pedagogiczny nad szkołą przeszedł na właściciela szkoły. Szkoła zmieniła nazwę na Școala Primară Particulară Polonă cu drept de publicitate (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/281). Po uzyskaniu w roku szkolnym 1936/37 autoryzacji uprawniającej do dalszej edukacji w gimnazjach państwowych (Sprawozdanie Polskiego, AAN, k. 44) wzrosła ranga szkoły w środowisku, gdyż miejscowe prywatne szkoły węgierskie nie miały takiego prawa. Warto dodać, że w opinii członków PZSwR: „Szkoła ta, jak stwierdziły wielokrotne inspekcje, jest jedną z naszych najlepiej zorganizowanych szkół” (Sprawozdanie z działalności PZP 1936/37, k. 42). Reprezentacja tej szkoły zajęła też pierwsze miejsce wśród szkół powszechnych na wystawie międzyszkolnej odbywającej się w Czerniowcach w dniach od 11 do 18 kwietnia 1937 r. z okazji pierwszego „Tygodnia Szkoły Polskiej w Rumunii” (Sprawozdanie z działalności PZP 1936/37, k. 37).

Szkoła polska w Lupeni w roku szkolnym 1937/38 była jedną z ośmiu szkół powszechnych prowadzonych przez PZSwR. Placówka ta reprezentowała typ przemysłowy. Miała 7 oddziałów, 3 klasy, 103 uczniów i 3 zatrudnionych nauczycieli. Program nauczania w klasach starszych, poza przedmiotami ojczystymi, religią i przedmiotami rumuńskimi uwzględniał m.in. matematykę i arytmetykę, nauki fizyczno-przyrodnicze i higienę, śpiew, rysunek, WF czy zajęcia techniczne dla chłopców oraz prace ręczne i gospodarstwo domowe dla dziewcząt (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/281). Ponadto placówka urządzała uroczystości szkolne, w tym 7 obchodów i przedstawień (m.in. obchód Powstania Styczniowego (Wycinki prasowe [W. Z.] 20.02.1938, AAN, k. 45) i obchody 3 Maja (Wycinki prasowe: [W.Z.] 13.06.1938, AAN, k. 104) z udziałem przedstawicieli Konsulatu RP w Rumunii), dwie wystawy szkolne. Biblioteka uczniowska liczyła 73 książki polskie, 70 tomów książek rumuńskich. W roku szkolnym 1936/37

uczniowie przeczytali 110 książek. W szkole było 60 pomocy naukowych. Do szkoły uczęszczały dzieci wyznania rzymskokatolickiego, a biorąc pod uwagę płeć, to przeważały dziewczynki stanowiąc 51,4% ogółu uczniów. W szkole tej działało harcerstwo, które skupiało 45 osób. Pod względem zawodu rodziców uczniów, w szkole w Lupeni przeważały dzieci górników (93,2%), następnie w mniejszości – urzędników (3,9%) i rękodzielników (2,9%) (Sprawozdanie z działalności, AAN, k. 45–46). Kierownikiem szkoły był Zöller „jednostka społecznie bardzo wartościowa. Taktowny, kulturalny a po mazursku uparty (choć Mazurem nie jest)” (Kolonja Polska, AAN, k. 20), nauczycielami zaś: Zielińska, Stefania Szczupak oraz katecheta ks. Piotr Klimko. Szkoła mieściła się w lokalu odnanym bezpłatnie przez dyrekcję kopalni, i miała do dyspozycji dwie sale, kancelarię, i salę gimnastyczną (Sprawozdanie z przebiegu, AAN, k. 70–75).

Nauczyciele szkoły w Lupeni angażowali się w prace m.in. sekcji pedagogicznej i samopomocy nauczycieli prowadzonych przez PZSwR. Z jego ramienia uczestniczyli w okresowych konferencjach i kursach dokształcających (Biedrzycki, 1973, s. 198–199). W okresie od 5 do 29 lipca 1937 r. brali udział w wakacyjnym obozie nauczycielskim w Nowym Sołóńcu. Po tym obozie, Zarząd PZSwR wysłał ośmiu nauczycieli, w tym 3 z Lupeni, na obóz wypoczynkowy do Kościelisk. Obóz zorganizował Światowy Związek Polaków z Zagranicy (Protokół z konferencji, AAN, k. 82–83). W okresie od 12 do 31 lipca 1938 r. również Zöller i Szczupak uczestniczyli w obozie instrukcyjnym dla nauczycieli polskich w Rumunii. Wygłosili referaty: „Początki piśmiennictwa polskiego” (Zöller) oraz „Dzieła Orkana, a jego życie” (Szczupak). Zöller był też aktywnym uczestnikiem konferencji nauczycieli w Czerniowcach, domagając się tam m.in. nowych książek do bibliotek oraz podwyżki nauczycielskich poborów (Sprawozdanie z działalności, AAN, k. 48). Szkoła w roku szkolnym 1937/38 otrzymała do biblioteki 82 książki i broszury (Pismo konsula RP w Czerniowcach, AAN, k. 68). Gościła też w grudniu 1937 r. poetkę Kazimierę Iłłakowiczównę (Pismo wicekonsula, AAN, k. 14–15) oraz Ambasadora RP Rogera Raczyńskiego⁵, który odwiedził szkołę podczas obchodów rocznicy niepodległości Polski i wygłosił tam 20 listopada 1938 r. „wykład nt. «20-lecia Niepodległości Państwa Polskiego». W dalszej części uczniowie zaprezentowali tańce (...) wiersze i wiązanki pieśni polskich oraz obrazy sceniczny pt. Jak się Seweryś nie chciał uczyć (Wycinki prasowe: [W.Z.]

⁵ Roger Raczyński (1889–1945) – 15 maja 1938 r. został pierwszym ambasadorem Rzeczypospolitej Polskiej w Rumunii. Urząd ten pełnił do czasu likwidacji placówki 4 listopada 1940 r. (Durka, 2016, s. 203–218).

(11.12.1938), AAN, k. 139). Obecni na obchodach przedstawiciele placówek konsularnych w Klużu (rum. Cluj) i Bukareszcie, podjęli się zadania wsparcia finansowego i rzeczowego szkoły. I tak np. w roku szkolnym 1938/39 lupieńska szkoła otrzymała dofinansowanie od konsulatu RP w Bukareszcie, które przeznaczyła na dożywianie dzieci, zaopatrzenie jej w odzież, obuwie, a także upominki na gwiazdkę (Pismo konsula RP w Cluj do Konsula RP w Bukareszcie ws. Lupeni, AAN, k. 114). Dzięki staraniom konsulatu RP w Bukareszcie, najlepsi uczniowie, w licznie 10 osób otrzymali na zakończenie roku szkolnego 1938/39 książki z życiorysem Marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego (Pismo konsula RP w Cluj do kierownika, AAN, k. 188), zaś nauczyciele Zielińska i Zöller za zasługi dla szkoły polskiej zostali odznaczeni Brązowymi Krzyżami Zasługi (Pismo konsula RP w Cluj do Konsula RP w Bukareszcie, AAN, k. 175).

Utrzymaniem szkoły polskiej w Lupeni zajmował się Polski Związek Szkolny w Rumunii i czynił to do końca swej działalności. 28 czerwca 1940 r. Armia Czerwona wkroczyła do Besarabii i na Bukowinę i zaanektowała Czerniowce oraz północną Bukowinę, tworząc tzw. region czerniowiecki podporządkowany Ukraińskiej SRR. Besarabia została włączona do radzieckiej Republiki Mołdawskiej (Willaume, 2004, s. 143). W Czerniowcach wszystkie polskie organizacje i placówki przestały istnieć.

Szkoła polska w Lupeni w latach 1940–1945 i 1946–1948

W czasie II wojny światowej szkoła polska w Lupeni funkcjonowała, a naukę pobierały głównie dzieci przedwojennej emigracji, co potwierdzają statystyki szkolnictwa uchodźczego w Rumunii. Od roku szkolnego 1940/41 do roku szkolnego 1944/45 w Lupeni działała siedmioklasowa szkoła polska (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/269-273). Z czasem zaczął w niej uczyć religii ks. Józef Derdak (APT, 1947, s. 7). Głównym zadaniem szkoły w czasie wojny było podtrzymywanie i rozwijanie znajomości języka polskiego.

W styczniu 1946 r., dzięki staraniom Polaków (Memoriał, AMSZ, k. 106–107), rząd rumuński wydał dekret zabezpieczający podstawy rozwoju szkolnictwa dla polskiej mniejszości narodowej. Rumuńskie Ministerstwo Oświaty przyznało „społeczeństwu polskiemu prawo na stworzenie sekcji polskich przy państwowych szkołach rumuńskich, wszędzie tam gdzie się znajduje minimalna liczba 30 dzieci polskich” (Sprawozdanie dotyczące stanu... z 10.02.1947, AMSZ, k. 39). Inspektor Państwowego Szkolnictwa Polskiego w Rumunii, którym został były

nauczyciel lubeńskiej szkoły Mieczysław Jaworowski wraz z Chargè d'Affaires Ambasady RP w Bukareszcie Stefanem Wengierowem zakładali otwarcie 9 szkół państwowych z polskim językiem nauczania na Bukowinie i 2 w Siedmiogrodzie, w tym jednej w Lupeni (Pismo Chargè d'Affaires, AMSZ, k. 1–3).

W myśl powyższych przepisów najwcześniej została zorganizowana cztero-klasowa polska szkoła prywatna z prawem publiczności w zakresie 7 oddziałów w Lupeni. W kwietniu 1946 r. do szkoły tej uczęszczało 86 uczniów i pracowało 4 nauczycieli, w tym jeden ksiądz (Pismo Chargè d'Affaires, AMSZ, k. 1). Na zakończenie roku szkolnego prawie 80% uczniów otrzymało klasyfikację do następnej klasy (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/274). W wakacje „małą grupkę dzieci” z lubeńskiej osady wysłano na 14-dniowe kolonie letnie do Polski (APT, 1947, s. 15). Na zakończenie kolejnego roku szkolnego 1946/47, na przykład na 30 uczniów klasy I i II, promocję otrzymało 21 uczniów, natomiast na 20 uczniów klas od V do VII promocję uzyskało 17 osób (Polska Szkoła, AAN, sygn. 142/275).

Warto dodać, że lubeńska jedyna szkoła polska w Siedmiogrodzie, była utrzymywana przez Stowarzyszenie „Dom Polski w Rumunii”⁶ z subwencji rumuńskiego Ministerstwa Oświaty (Szkolnictwo polskie w Rumunii, AMSZ, k. 3) oraz z funduszy polskiego Ministerstwa Oświaty (Pismo II Sekretarza, AMSZ, k. 37). Prowadzenie w roku szkolnym 1947/48 prywatnej szkoły powszechnej w Lupeni generowało koszty takie jak: zatrudnienie trzech sił nauczycielskich (10 000 lei) i zorganizowanie dożywiania dzieci (10 000 lei) (Szkolnictwo polskie, AMSZ, k. 4).

Po II wojnie światowej w umacnianiu tożsamości narodowej Polaków w Lupeni, miała swój udział społeczność szkoły, która rozwijała różne formy działalności kulturalno-oświatowej. Prowadzono m.in. chóry świeckie i kościelne. We współpracy z Domem Polskim organizowano przedstawienia teatralne. Nawiązano i utrzymywano kontakty z Instytutem Polskim w Bukareszcie oraz redakcją bukaresztańskiego pisma *Nowiny Polskie*. Gdy w 1946 r. zaistniała potrzeba wsparcia finansowego dzieci polskich na Bukowinie, to dzieci z Lupeni włączyły się w organizację tego działania (Radziszewska, 2018, s. 276–278).

Rok szkolny 1947/48 był ostatnim, w którym prowadzono naukę w polskiej szkole w Lupeni. W lutym 1948 r. na skutek wyjazdu do Polski znacznej części

⁶ Polonia rumuńska zarejestrowała w sądzie 20 sierpnia 1946 r. nową organizację pod nazwą Stowarzyszenie „Dom Polski w Rumunii” z siedzibą w Bukareszcie. Statut Stowarzyszenia zezwalał na prowadzenie działalności oświatowej i kulturalnej poprzez realizację, takich zadań jak: organizacja szkół polskich oraz kursów języka polskiego, literatury i historii polskiej w ośrodkach polskich, tworzenie bibliotek i czytelni (Statut Stowarzyszenia, AMSZ, k. 29).

ludności i nauczycieli, przestała istnieć prywatna szkoła polska w Lupeni. Po osiemnastu latach pracy, szkołę opuścił jej ostatni kierownik Zöller. Dzieci polskie, które pozostały w Lupeni przeszły do szkoły rumuńskiej lub węgierskiej. Z kolei budynek, w którym mieściła się szkoła, przejęła kopalnia i przeznaczyla na stołówkę. Natomiast sprzęt szkolny uległ częściowo dewastacji, częściowo zaginął. Zaś wśród nierepatriowanej ludności polskiej pozostał żal i rozgoryczenie, że dzieci pozbawiono szkoły (Radziszewska, 2019, s. 356–357).

W Lupeni, po wyjeździe ostatniego transportu repatriacyjnego do Polski, pozostało ok. 35 dzieci w wieku szkolnym, około 20–25 w wieku przedszkolnym oraz w przybliżeniu 20–25 młodzieży w wieku od 15 do 21 lat. Wobec powyższego Wydział Konsularny Ambasady RP w Bukareszcie, który przejął pracę kulturalno-oświatową, planował w roku szkolnym 1948/49 otworzyć nową szkołę i przedszkole polskie oraz zorganizować dożywianie dzieci w Lupeni (Sprawozdanie z podróży służbowej do Lupeni, AMSZ, k. 29–32). Jaworowski, inspektor szkół polskich złożył wniosek o utworzenie nowej szkoły w Lupeni (Sprawozdanie z podróży służbowej do Suczawy, AMSZ, k. 49). Ostatecznie z powodu braku nauczyciela projektowana szkoła nie została otwarta (Sprawozdanie z referatu, AMSZ, k. 37).

Zakończenie

W zaprezentowanej pracy początki i rozwój prywatnej szkoły polskiej w Rumunii na przykładzie szkoły w Lupeni. Polska szkoła powszechna w Lupeni funkcjonowała w latach 1929–1948. Powstała ona w środowisku zmadziaryzowanym i zrumunizowanym. Była ona jedyną prywatną szkołą polską w Siedmiogrodzie, która otrzymała prawo publiczności oraz istniała najdłużej na tym terenie Rumunii. Główne jej zadanie polegało na świadczeniu usług edukacyjnych dzieciom polskich górników. Z chwilą ich wyjazdu do Polski, szkoła uległa likwidacji.

Analizowana tu szkoła, jest rodzajem szkoły polskiej, która skupiając się na nauce przedmiotów ojczyźtych (historii, geografii i języka polskiego) oraz wychowaniu dzieci polskich w kulturze polskiej i religii rzymskokatolickiej, jednocześnie nie naruszała koniecznych warunków wychowania tych dzieci, na lojalnych obywateli państwa rumuńskiego. W wielokulturowym środowisku lokalnym stanowiła symbol tożsamości narodowej Polaków. Natomiast patronaty

PMSwR, PZSwR i Stowarzyszenie „Dom Polski w Rumunii” dawały jej możliwość zabezpieczenia kadrowego oraz doskonalenia i dostosowywania programu kształcenia do wymogów polskiej reformy systemu oświaty oraz uwzględniania przepisów oświatowych w Rumunii. Należy przypuszczać, że szkoła polska w Lupeni ma ważne miejsce w historii szkolnictwa polskiego poza granicami kraju.

References

- Anghel, F. (1996). Polskie społeczności w Wielkiej Rumunii (1918–1940). *Studia Polonijne*, t. 17, s. 101.
- APT, I. (1947). Górnicy polscy w Rumunii. *Świat Górnik*, nr 4, s. 6–7, 15.
- Biedrzycki, E. (1973). *Historia Polaków na Bukowinie*. Warszawa–Kraków: PWN, s. 198–199.
- Dopełnienie do Raportu wicekonsula Tadeusza Kijeńskiego pt. *Szkolnictwo polskie na Bukowinie na tle szkolnictwa mniejszościowego*, Czerniowce dn. 28.03.1930, AAN, zespół: Ministerstwo Spraw Zagranicznych [dalej MSZ], sygn. 10752, k. 67.
- Dopierała, K. (1992). Społeczność polska na Bałkanach Rumunia, Bułgaria, Jugosławia. W: B. Szydłowska-Cegłowa (red.), *Polonia w Europie*, s. 661. Poznań: PAN.
- Dubicki, T. (2005). Rumunia. W: K. Dopierała, (red.), *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 4, s. 301–302, Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski.
- Durka, J. (2016). Roger Raczyński – ambasador Rzeczypospolitej Polskiej w Rumunii w latach 1938–1949. W: *Historyczne i kulturowe aspekty relacji polsko-rumuńskich/Aspectele istorice și culturale ale relațiilor polono-române*, s. 203–218. Suceava: Związek Polaków w Rumunii.
- Kolonia Polska w Lupeni (Transylwania), AAN, zespół: Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 16–20, 22.
- Kopruckowiak A. (1995). *Szkolnictwo polskie w Rumunii*. W: *Szkolnictwo polonijne na świecie. Zarys syntezy*, s. 331–342. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Memoriał dotyczący zagadnienia ludności polskiej mieszkającej w Rumunii [1945], Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych [dalej AMSZ], zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 21, t. 325, k. 106–107.
- Notatka Jadwigi Saloni dotycząca ilości Polaków w ośrodkach przez nią wizytowanych, 04.11.1948, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 25, t. 378, k. 5.
- Nowak, K. (2017). Problemy szkolnictwa polskiego w Rumunii oraz Mołdawii dawniej i współcześnie. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, t. 17, s. 232–253.
- Opracowanie wicekonsula Tadeusza Kijeńskiego pt. *Szkolnictwo polskie na Bukowinie na tle szkolnictwa mniejszościowego*, Czerniowce dn. 24.01.1930, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10752, k. 18.
- Pismo Chargé d’Affaires Ambasady RP w Bukareszcie Stefana Wengierowa do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Bukareszt, dn. 19.04.1946, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 22, t. 326, k. 1–3.
- Pismo II Sekretarza Ambasady RP Stanisława Żylińskiego do Ministerstwa Oświaty w Warszawie, 05.02.1947, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny, w. 23, t. 351, k. 37.

- Pismo konsula RP w Bukareszcie do Poselstwa RP w Bukareszcie, Bukareszt, dn. 27.12.1927, AAN, zespół: Ambasada RP w Bukareszcie, sygn. 324, k. 104–105.
- Pismo konsula RP w Cluj do kierownika szkoły polskiej w Lupeni, 02.06.1939, AAN, zespół: Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 188.
- Pismo konsula RP w Cluj do Konsula RP w Bukareszcie ws. Lupeni, 29.09.1938, AAN, zespół: Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 114.
- Pismo konsula RP w Cluj do Konsula RP w Bukareszcie ws. załagodzenia sporu w Lupeni, 02.03.1939, AAN, zespół: Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 175.
- Pismo wicekonsula RP Tadeusza Stapińskiego do Konsula RP w Bukareszcie, Cluj dn. 01.02.1938, AAN, zespół: Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 14–15.
- Polska Szkoła Powszechna w Lupeni, AAN, zespół: Polskie szkoły powszechne, gimnazja i licea w Rumunii – grupa zespołów, sygn. 142/259-281, bez pag.
- Protokół z konferencji nauczycielskiej z 30.VIII.1938 r. w Czerniowcach, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10761, k. 82–83.
- Radziszewska, M. (2018). Odbudowa szkolnictwa polskiego u schyłku Królestwa Rumunii. W: *Związki polsko-rumuńskie w historii i kulturze / Legături istorice și culturale polono-române*, s. 276–277. Suceava: Związek Polaków w Rumunii.
- Radziszewska, M. (2019). Stan szkolnictwa polskiego w Rumunii w przededniu wprowadzenia reformy oświaty w 1948 roku w świetle materiałów archiwalnych. W: *O relacjach polsko-rumuńskich na przestrzeni wieków w Stulecie Odzyskania Niepodległości Polski i Wielkiego Zjednoczenia Rumunii / Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul Centenarului Independenței Poloniei și Marii Uniri a României*, s. 356–357. Suceava: Związek Polaków w Rumunii.
- Sprawozdanie dotyczące stanu i dotychczasowych realizacji i szkolnictwa polskiego w Rumunii, Bukareszt 10.02.1947. AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 23, t. 351, k. 39.
- Sprawozdania o szkolnictwie w I-szem półroczu 1933/34, Czerniowce, dn. 08.03.1934, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10759, k. 9, 17, 31.
- Sprawozdanie Polskiego Związku Szkolnego w Czerniowcach za czas od 30.I.1938 do 1.IV.1939, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10553, k. 44.
- Sprawozdanie z działalności Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii za rok 1936/37, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10762, k. 37, 42, 45–46, 48.
- Sprawozdanie z podróży służbowej do Lupeni i Dewy w dn. 26–31.07. 1948, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 25, t. 378, k. 29–32.
- Sprawozdanie z podróży służbowej do Suczawy w dn. 12–15.XI.1948, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 25, t. 378, k. 49.
- Sprawozdanie z przebiegu prac na obozie instrukcyjnym dla nauczycieli polskich w Rumunii, zorganizowanego przez Zarząd PZS w czasie od 12 do 31 lipca 1938 r. w Kryszczytku (Schit), miejscowości położonej nad Dniestrem naprzeciw Zaleszczyk, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10761, k. 70–75.

- Sprawozdanie z referatu kulturalno-oświatowego za okres od dn. 1.11.1948 do 31.12.1948, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny 1945–1948, w. 25, t. 385, k. 37.
- Statut Stowarzyszenia „Dom Polski w Rumunii”, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny, w. 21, t. 325, k. 29.
- Sworakowski, W. (1931a). Polskie szkolnictwo prywatne w Rumunii. *Sprawy Narodowościowe*, nr 1, 61–78.
- Sworakowski, W. (1931b). Polskie szkolnictwo prywatne w Rumunii (Dokończenie). *Sprawy Narodowościowe*, nr 2–3, 238–265.
- Szkolnictwo polskie w Rumunii. Załącznik nr 1 do pisma Attache Kulturalnego mgr. Jerzego Krzeczowskiego do Biura Konsularnego MSZ w Warszawie, 04.09.1947, AMSZ, zespół: 6 Departament Polityczny, w. 23, t. 351, k. 3–4.
- Willaume, M. (2004). *Rumunia*, s. 101, 143, 296. Warszawa: Wydawnictwo TRIO.
- Wycinki prasowe. [R.]. (31.12.1933). Kącik nauczycielski. Rozmowa o szkolnictwie polskim na Bukowinie, AAN, zespół: Opieka polska nad Polakami na Obczyźnie, sygn. 87, k. 8.
- Wycinki prasowe: [W. Z.]. (20.02.1938). Co słyhać w Lupeni (Transylwania)? *Kurier Polski w Rumunii*, nr 241, AAN, Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 45.
- Wycinki prasowe: [W.Z.]. (13.06.1938). Jak pracuje kolonia polska w Lupenach. *Kurier Polski w Rumunii*, nr 256, AAN, Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 104.
- Wycinki prasowe: [W.Z.] (11.12.1938). Pan Ambasador RP odwiedził kolonię polską w Lupeny. *Kurier Polski w Rumunii*, nr 270, AAN, Agencja Konsularna RP w Cluj, sygn. 6, k. 139.
- Wykaz szkół prywatnych „Polskiego Związku Szkolnego w Rumunii”, AAN, zespół: MSZ, sygn. 10751, k. 89.
- Zöller, W. (mikrofilm B 17593), AAN, zespół: MSZ, sygn. 1444, k. 1–4.